

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Нікольчук І.В.

аспірантка,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

імені М.Т. Рильського

Національної академії наук України

ЗВИЧАЄВО-ПРАВОВІ СМИСЛИ УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ КИЇВЩИНИ

Звичай у первісному суспільстві мав оригінальну структуру і за регулятивними особливостями поділявся на певні заборони, табу (наприклад, інцест), дозволи на добування їжі, обов'язки – облаштування житла і т. д. Таким чином, способи врегулювання включали в себе як право так і мораль. Наприклад, закон забороняв обезчещувати молоду дівчину, а звичай висміював та засуджував скривджену. Право є результатом діяльності групи людей. Примусовий характер здійснення норм в суспільстві забезпечувала влада. У первісному суспільстві владою вважалася община. Конфлікти різного роду характери вирішувалися за допомогою старійшин – старших чоловіків плем'я, або спільно з усіма членами общини. Згодом цю функцію виконувала одна людина – головний в общині, вождь, вожак, лідер і т. д. Велика частина звичаєво-народного права міститься у фольклорних жанрах, обрядах, але часто цей матеріал зберігався лише в усній формі та не є фіксованим на письмі. Що ж стосується матеріалу затвердженого на папері, то це літописи, статuti, приписи, судебники, збірники законів тощо

[3, с. 46]. Фольклор складається із записаних або незаписаних творів (усна форма), які покликані виховувати людину та контролювати за її поведінкою, вони навчали розкриваючи тонку мораль. О. Л. Чорнобай визначає: «Правове навчання – це навички, знання, наближені до законів природного права, які дають змогу регулювати і змінювати запроваджені норми позитивного права, пристосовуючи їх до природних норм» [10, с. 328]. Джерелом звичаєвого права, та не лише звичаєвого, а й сучасного права є фольклорні народні жанри: приказки, прислів'я, балади, пісні, ігри, думи тощо. Як зазначає С. Т. Лавриненко, «Культурно-правова інформативність фольклору – це закодовані мовними сегментами різножанрових народнопоетичних текстів знання про явища та події, які мають проекцію у сферу правової культури» [6, с. 11]. «Культурно-правовий смисл фольклорного тексту – вербалізація прямого чи прихованого (асоціативного) сигналу значення, співвідносного з буденним правовим досвідом носія певної культури» [6, с. 12]. Отже фольклорні жанри – це мовні одиниці, які несуть в собі певний правознавчий код, і відтворюються через образи персонажів або їх через їхні дії.

Юридична наука виділяє декілька галузей права – військове, адміністративне, сімейне, цивільне, кримінальне, трудове. Дослідивши жанри фольклору та знайшовши в них елементи звичаєвого права можемо знайти паралелі та зробити висновки, що окремий жанр фольклору представляє певний вид права. Наприклад, балади – кримінальне право, лірика – трудове та сімейне, а фольклорна проза – це добірка законів та приписів звичаєвого права, система договірних взаємин.

Уявлення в народній ліриці основані на соціально-побутових проблемах та ґрунтується воно на таких поняттях як справедливість,

честь, правда, свобода. Дія, яка відбувається в пісні вводить виконавця у віртуальний світ обрядової гри та реалізує ідеальні правові умови. Головним суб'єктом дослідження у піснях є сім'я та члени її родини. Велика кількість текстів направлена на правильне виховання в сім'ї, родині та суспільстві. У текстах пісень, які розповідають про різні життєві ситуації, де завуальовано знаки застереження та оберегання людини від порушення прав та свобод, у разі яких за порушення закону людина каралася. Тому недотримання якогось правила та заплямування родини було страшної ношею для правопорушника.

Мотив честі дівчини та покарання парубка за скоєння злочину розкриває календарно-обрядова лірика. Парубок залицяється і натякає на близькість: «Прийшов би я, рибочко, // Да не знаю де спать положиш» [4, с. 123], дівчина спочатку не піддається, але коли парубок ставить їй ультиматум, то вона погоджується: «Ой прийду, дівчино, // Коли там (у себе в кімнаті) спать положиш!» [4, с. 123]. Молодиця натякає парубкові, що це особисто її рішення і парубок не буде нести відповідальності: «Ой прийди ж ти, прийди, // Да не буде тобі кривди» [4, с. 123]. Гендерна нерівність, соціальна нерівність представлена дуже широко у текстах родинної лірики. Правовим смислом у родинних піснях є насильницьке віддавання заміж дівчини, побиття на знуцання чоловіка над своєю дружиною, тяжка доля жінки у родині свого чоловіка. За покірливість нерідко дівчина вберігала себе від знуцань та побоїв від чоловіка: «Як будеш ти, да Марусю, покірливенька, // Буде твоя да рученька біленькая» [2, с. 88]. Громадський суд у справі між чоловіком та дружиною втручався вкрай рідко, якщо навіть йшлося про нанесення тілесних ушкоджень. Сімейні побутові міжусобиці члени родини вирішували за своїми законами родини. Чоловіки докладали фізичної сили до

жінки, або в деяких випадках і навпаки, але пожалітися на свого кривдника було не актуальним.

Договірні-правові стосунки мали досить велику юридичну силу і за порушення умов або розірвання договору потрібно було заплатити. Часто договори заручин за певних причин припинялися або хтось із сторін порушував умови. Аби не допустити поганих наслідків у текстах було застереження: «Що заручена да Маруся, зарученая, // Положила білу руку на заруку» [2, с. 88]. Поняття викупу збереглося у весільних піснях. Наречений обов'язково повинен був дати відкупного за молоду дівчину. Це одна із обов'язкових умов весільного договору: «Срібло, золото // З князя молодого» [2, с. 484]. Соціальна нерівність між людьми відігравала у суспільстві неабияку роль. Парубок або дівчина мусили обирати собі пару, за рівним собі матеріальним становищем людину. За не виправдання можливостей обраного жорстоко засуджувалися: «Та казали люди: зять багач, // Коли з того золота та нічого» [2, с. 489]. Приймацтво (зять йде жити до тещі) вказує на правовий статус приймака у чужій родині та розкриває майнові стосунки між членами родини: «Ой де жи тая хата, // Що й Маруся взята?» [2, с. 685].

Правові смисли кодифіковані у фольклорній прозі – приказках та прислів'ях, та фольклорній календарній ліриці – колядках та щедрівках. Колядки та щедрівки відтворюють архетипи правознавчих сфер – сімейну, майнову та трудову. У зимовій календарній ліриці переважно відтворюється ідеальне подружнє життя в цілковитому достатку та легкій праці: «Да пійдемо ми до пана господаря, // А пан господар в кінці стола сидять. // В кінці стола сидять, три кубка держать» [5, с. 49]. Правознавчий спектр показує соціальний рівень та несприятливі умови життя. Люди від

тяжких буднів, злиднів та тяжкої праці прагнули до повноцінного життя хоча б в мріях. Виконуючи тексти щедрівок та колядок вірили у прекрасне життя та достаток: « а в пана Йвана золота верба, // А на тій вербі золота кора, // А на тій вербі рожеві квіти» [5, с. 54]. Статки господаря та кількість майна у текстах зимової календарної лірики незміряні: «В нашого хазяїна золотії гори, // Золотії гори, високії дуби» [5, с. 66].

Великий масив текстів в усній народній творчості становлять балади, які є основою для звичаєво-кримінального права. Правові смисли у баладах пов'язані із стадіями злочину та його структурами, метою, мотивами та способи скоєння злочинів. Балади містять в собі звичаєву практику методів покарання за скоєння правопорушення. Мотив злочину – це причина, яка спонукає людину до вчинення протиправних дій; поведінка людини, пов'язана з її емоційним станом. Так текст балади – це опис підготовки та скоєння злочину. Метою злочину є бажаний результат якого прагне злочинець. У баладі «Терен, терен по горду, терен по ярі» чоловік готується до умисного злочину – втопити свою дружину, яка його не влаштовує. Мета його злочину погуляти ще з дівчатами. Стадії злочину: «В мене жінка нетіпанка (нечепура) і хисту нема. // Возьму жінку да нетіпанку да під сухі боки, // Вкину жінку да нетіпанку у Дунай глибокий» [1, с. 117]. Причина скоєння злочину чоловіком: «Уже ж мені да наскучило жити із тобою. // Нехай же я погуляю да ще з дівочками» [1, с. 117].

Отже, український фольклор увібрав в себе безцінну інформацію, яка співвідноситься із звичаєво-правовою реальністю, та є невід'ємним джерелом юридичної науки, а правознавство є формою буття людини. Жанри народнопоетичної творчості завдяки правовій

свідомості, нормам права, соціально-побутових стосунків відтворюють правову культуру українців.

Список використаних джерел:

1. Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядк. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії)]. – К., 1988. – 513 с. 9.
2. Весільні пісні/упоряд., прим.: ММ. Шубравської, А.І. Іваницького. – К.: Наукова думка, 1982. – Кн. 1., 871 с.
3. Івановська О. П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів [підруч.] / О. П. Івановська. – Київ, 2012. – 335 с.
4. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року / Упоряд. і передмова О. І. Дея. – К.: видав Академії наук Української РСР, 1963. – С. 670.
5. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / Упоряд. і передмова О. І. Дея. – К.: Наук. думка, 1956. – С. 803.
6. Лавриненко С. Т. Мовні знаки мотивів злочинної поведінки в українських народних баладах / С. Т. Лавриненко // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2010. – Вип. 193. – С. 37-42.
7. Лавриненко С. Т. Мовна репрезентація фрагментів правового знання в українських соціально-побутових піснях / С. Т. Лавриненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2009. – Вип. 20. – С. 343-347.
8. Пазяк М.М. Людина в прислів'ях та приказках / Михайло Пазяк // Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. – К.: Наукова думка, 1990. – 519 с.
9. Труды комиссии по преобразованию волостных судов. – Т. 5: Киевская Екатеринославская губернии. – СПб.: Тип. Второго Отделения Е. И. В. Канцелярии, 1874. – 568 с.
10. Чернобай О.Л. Філософсько-правова парадигма фольклору // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Вип. 3. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 3. – С. 496–505.